

**Przeciw tłumaczeniu:
rola douli literackich w narodzinach i śmierci
trzech literatur świata iberyjskiego**

**Against Translation:
The Figure of the Literary Doula
in the Birth and Death of Three Hispanic Literatures**

Remy Attig

<https://orcid.org/0000-0002-1229-7599>

BOWLING GREEN STATE UNIVERSITY
rattig@bgsu.edu

Data zgłoszenia: 3.10.2020 r. | Data akceptacji: 28.02.2022 r.

ABSTRACT | Speakers of minoritized languages have traditionally been required to translate their experience into the language of the larger society in which they live, but some people are resisting this obligation. This paper hypothesizes as to why linguistic labour, defined as the emotional burden of advocating for the legitimacy of a minoritized tongue, disproportionately falls on the shoulders of women and queer people and how these “literary doulas” in three Hispanic contexts have impacted their respective communities.

KEYWORDS | Minoritized Languages, Translation Studies, Spanglish, Judeo-Spanish, Português

Od dziecka wmawia się nam, że źle mówimy. Dezaprobata towarzyszy nam przez całe życie, a bezustanna krytyka naszego języka zmniejsza nasze poczucie wartości... Dopóki mój własny język nie będzie napawać mnie dumą, dopóty nie zbuduję poczucia własnej godności. Dopóki nie będę mogła pisać dwujęzycznie i swobodnie przechodzić z jednego kodu językowego do drugiego, dopóty będę musiała mówić po angielsku lub hiszpańsku, chociaż wolałabym mówić w spanglish. Dopóki będę zmuszona dostosowywać się do osób anglojęzycznych, zamiast wymagać, by to oni się do mnie dostosowali, mój własny język pozostanie niedoceniony¹.

Spółeczności językowe zajmujące przestrzeń peryferyjną, zarówno w znaczeniu geograficznym, jak i metaforycznym, istnieją w sferze, którą często rozumiemy jako obszar międzykulturowy². Literatura podejmująca problematykę postkolonialną określa go jako przestrzeń hybrydową³. Niemniej jednak owa hybrydowość rozumiana jest wciąż poprzez pryzmat kultury, która uprzywilejowuje języki dominujące. Uważa się bowiem, że język hybrydowy składa się z dwóch lub więcej języków dominujących, które po złączeniu tworzą nowy byt językowy. Na przykład spanglish uznawany jest za połączenie języka hiszpańskiego z angielskim. Takie podejście nie bierze pod uwagę faktu, że kultury posługujące się językami peryferyjnymi istnieją od pokoleń i usiłują zaistnieć jako podmioty wybijające się ponad wielojęzyczne elementy składające się na ich egzystencję.

Użytkownicy języków peryferyjnych, nieuznawanych za języki oficjalne i postrzeganych w najlepszym wypadku za pospolite, a w najgorszym za nieistotne, żyją w przestrzeni ciągłego przekładu. Są zmuszeni tłumaczyć swoją codzienność na języki dominujące, gdyż dostęp do sfery publicznej i urzędów odbywa się w języku oficjalnym, a mobilność społeczna i ekonomiczna zależy w dużej mierze od umiejętności posługiwania się przekonująco wariantami językowymi cieszącymi się większym prestiżem społecznym. Pojawia się jednak

1 G. Anzaldúa, 1999: *Borderlands/la Frontera: The New Mestiza*. San Francisco, Aunt Lute Books, s. 80—81.

2 Ibidem, s. 25.

3 N. Papastergiadis, 1997: *Tracing Hybridity in Theory*. W: P. Werbner, M. Tariq, eds.: *Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London—New Jersey, Zed Books, s. 274. Na temat przestrzeni hybrydowej por.: H.K. Bhabha (2010) i jego koncepcja „trzeciej przestrzeni” kulturowej oraz P. Werbner i T. Modood (2015) — refleksja dotycząca zależności pomiędzy tożsamością wielokulturową a postawami antyrasistowskimi.

pytanie, czy rzeczywiście potrzebne i pożądane jest tłumaczenie doświadczenia peryferyjnego i czy istnieją sytuacje, gdy odrzucenie możliwości przekładu na język dominujący zamiast ograniczać, służy wzmocnieniu poczucia wartości kultur reprezentowanych przez języki peryferyjne.

Wszelka działalność artystyczna podyktowana jest ograniczeniami narzucenymi przez społeczeństwo rozumiane w makro/globalnym lub mikro/lokalnym wymiarze. W przypadku literatury pięknej zdolność autora do literackiego przedstawienia rzeczywistości jest złożonym procesem, a w sytuacji, gdy posługuje się on językiem grupy, która nie w pełni zdaje sobie sprawę z istnienia kultury peryferyjnej, proces ten jest jeszcze bardziej skomplikowany⁴. Z powodów marketingowych lub prestiżowych wielu autorów identyfikujących się z kulturami peryferyjnymi decydowało się tworzyć literaturę mniejszościową, używając dominującego języka literackiego, zamiast pisać w swoim własnym języku, w szczególności gdy był on piętnowany⁵. Stawali się oni tym samym nieświadomymi tłumaczami własnych kultur i języków na kulturę i język większości.

W latach 80. praktyka dostosowania rzeczywistości kultur peryferyjnych do oczekiwań większości została zakwestionowana przez przedstawicieli trzech języków świata iberyjskiego: spanglish — języka kontaktowego, którym posługuje się przede wszystkim społeczność Latinx⁶ w Stanach Zjednoczonych, portuñol — języka kontaktowego, którym posługują się mieszkańcy pogranicza urugwajsko-brazylijskiego, oraz judeo-hispańskiego — romańskiego języka diaspory sefardyjskiej, zamieszkującej wschodnie tereny śródziemnomorskie. Użytkownicy tych języków zaczęli sprzeciwiać się jednojęzycznym konwencjom wydawniczym, domagając się uznania własnych wariantów językowych oraz popularyzacji literatur w tych językach.

Autorzy tekstów przedstawionych w artykule, których nazywam *doulami literackimi*, świadomie sprzeciwiają się tłumaczeniu, by zachować niezależność swoich wspólnot kulturowych. Przytoczone w dalszej części przypadki celowego odrzucenia możliwości przekładu mają na celu przybliżyć pojęcia *douli literackiej* oraz *parcia językowego* w kontekście szeroko rozumianej translatoologii. W ciągu ostatnich kilku dekad przekładoznawstwo rozszerzyło tradycyjne

4 Por. R. Grutman, 2006; E. Ch'ien, 2004; S. Susam-Sarajeva, 2002 oraz K. Bennett, 2007 — zajmujący się kwestią obecności kultur peryferyjnych wśród przedstawicieli kultur dominujących.

5 Na temat literatury mniejszościowej postrzeganej w perspektywie zależności od kultur dominujących por. G. Deleuze, F. Guattari i R. Brinkley, 1983 oraz G. Deleuze i F. Guattari, 1986.

6 Przypis tłumacza: *Latinx* jest neutralnym neologizmem odnoszącym się do osób pochodzenia latynoskiego, mieszkających w Stanach Zjednoczonych. Zastępuje on nacechowane rodzajowo określenia hiszpańskie *latino/latina* (jego forma mnoga to *Latinxs*).

zainteresowania związane z interakcją międzyjęzykową o ekosemantykę, makroekonomię czy kulturoznawstwo, w szczególności w zakresie badań nad współzależnością języków w strefach metropolitarnych⁷. Prezentowany artykuł w dużej mierze inspirowany jest teorią feministyczną i queer studies, które biorą pod uwagę nie tylko sam tekst, lecz także społeczno-kulturowe usytuowanie tłumacza⁸, co pozwala zadać pytanie, dlaczego parcie językowe, odczuwane przez autorów uznawanych przeze mnie za doule literackie, ma znaczenie w kontekście translatologicznym.

Doule literackie odgrywają kluczową rolę w procesie zaistnienia kultur i języków peryferyjnych w społecznej wyobraźni zbiorowej. W artykule podejmuję próbę określenia, kim są, na czym polega ich wkład w proces przyswajania kultur peryferyjnych oraz dlaczego ich funkcję w głównej mierze pełnią kobiety i osoby identyfikujące się ze środowiskiem queer. Kategorie *douli literackiej* oraz *parcia językowego* stanowią moją oryginalną propozycję. O ile pojęcie *douli literackiej* (*literary doula*) nie stwarza trudności w przekładzie na język polski i jest wyjaśnione dalej w tekście, o tyle *parcie językowe* wymaga dodatkowego komentarza. Wprowadziłem pojęcie *linguistic labour*, które uwypukla pracę (*labour*) włożoną w proces translacji. Niemniej jednak słowo *labour* oznacza w języku angielskim również poród i jest związane z wysiłkiem wykonywanym przez matkę w czasie rozwiązania. Właśnie ta analogia językowa pomiędzy *labour* — pracą (tłumacza), a *labour* — rozwiązaniem skłoniła mnie do zaproponowania w kontekście przekładoznawczym pojęcia *douli* — osoby odgrywającej aktywną rolę w czasie porodu. W języku polskim jednak nie istnieje taka zależność semantyczna. W tej sytuacji tłumacz artykułu zdecydował się na wprowadzenie pojęcia *parcia językowego*, ponieważ *parcie* nie tylko związane jest ze słownictwem stosowanym w położnictwie, lecz także odzwierciedla presję odczuwaną przez doule literackie w procesie twórczym, o czym piszę dalej.

Praca douli literackich przedstawiona jest w konkretnym kontekście językowym (spanglish, portuñol i judeo-hiszpańskim) oraz ideologicznym. Pozwala to w zakończeniu artykułu postawić hipotezę wyjaśniającą powody, dla których odległe od siebie geograficznie społeczności zdecydowały się w tym samym

7 W kontekście translatologicznym por.: S. Basalamah, 2004 w aspekcie makroekonomii, M. Cronin, 2017 — w odniesieniu do ekosemantyki; w kwestii przekładu w środowiskach metropolitarnych — por. S. Simon, 2006, w szczególności *Translating Montreal: Episodes in the Life of a Divided City*; odnośnie do procesów tłumaczenia środowisk peryferyjnych w kontekście globalnym — S. Susam-Sarajeva, 2002.

8 Por. B.J. Epstein i R. Gillett — studia o tłumaczeniu tożsamości queer; por. D. Robinson — o tożsamości trans w procesie tłumaczenia; L. von Flotow oraz S. Simon *Gender and Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission* — zagadnienie perspektywy feministycznej w tłumaczeniu; J. Butler *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* — w kwestii performatywności płci.

czasie na podobne działania lingwistyczne w okresie poprzedzającym masową komunikację doby internetu. Zaproponowane kategorie — *douli literackiej* i *parcia językowego* — otwierają nowe zagadnienia teoretyczne. Mogą być one w przyszłości rozwijane, omawiane lub też odrzucone, w zależności od znaczenia i funkcji odkrytych w nich przez innych badaczy. Przywołane w artykule przykłady nie są poparte dokładną analizą, ponieważ stanowią reasumpcję fragmentów mojej monografii, która ukaże się wkrótce w języku angielskim⁹.

Parcie językowe

Parcie językowe jest określeniem, które wprowadzam, by opisać emocjonalny stan towarzyszący twórczości literackiej, pracy wydawniczej oraz roli ambasadora języka peryferyjnego (w kontekście etnografii, rewitalizacji języka itd.); stanu tego doświadcza dany autor, wydawca czy szeroko rozumiany popularyzator języka. Zapożyczenie z terminologii położniczej wydaje się stosowne, gdyż odzwierciedla wysiłek związany z narodzinami języka, który stara się przebić przez szereg społecznych, klasowych i ekonomicznych czynników determinujących „prawidłowe” jego użycie oraz związany z nim status pełnowartościowego członka narodu, rozumianego jako wspólnota wyobrażona oparta na języku¹⁰. Gloria Anzaldúa wyraziła ten stan we fragmencie przytoczonym w motcie tego artykułu. Gdy dorastała w Stanach Zjednoczonych i porozumiewała się w spanglish, towarzyszyła jej nieprzerwana dezaprobata, która wpływała negatywnie na jej poczucie własnej wartości. Twórczość literacka w spanglish stanowiła więc dla niej bolesny, choć również potrzebny proces. Musiała się zmierzyć na poziomie emocjonalnym z głęboko zakorzenionymi uprzedzeniami społeczno-kulturowymi wobec języka, stanowiącego dla niej filar tożsamości narodowo-etnicznej. Parcie językowe w szczególny sposób odczuwane jest przez pisarzy posługujących się językami peryferyjnymi. Poczucie ich tożsamości, zilustrowane fragmentem umieszczonym w motcie artykułu, ściśle zespała się z poczuciem tożsamości odbiorcy posługującego się językiem hybrydycznym, a także z jego osobistą walką z uprzedzeniami językowymi, czego nie można porównać z działalnością literacką pisarzy spoza owych kręgów. Parcie językowe towarzyszy

9 Książka pod roboczym tytułem *Linguistic Labour and Literary Doulas: The Emotions of Publishing in Spanglish, Portuguól, and Judeo-Spanish* ukaże się nakładem wydawnictwa McGill-Queen's University Press.

10 B. Anderson, 2006: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised ed. London, Verso, s. 44–45.

zarówno wydaniu na świat literatury w języku istniejącym jedynie w formie ustnej, jak i zapewnieniu mu prestiżu w szerszym wymiarze, co wiąże się z akceptacją nowej formy językowo-artystycznej. Autorzy piszący w językach peryferyjnych podejmują się również działania paliatywnego w celu ukojenia poczucia straty, jaka powstaje w procesie wymierania języka. Przygotowują daną społeczność do przejścia języka ze sfery potocznej do wyłącznie literackiej. Zachowują dla potomności spuściznę kulturową społeczności peryferyjnej w formie piosenek, przepisów kulinarnych czy baśni, tekstów niekoniecznie wymagających płynnej znajomości języka¹¹.

Różnica między parciem językowym a jakkolwiek inną presją towarzyszącą twórczości artystycznej związana jest z prestiżem oraz z wymiarem symbolicznym języka, do którego nawiązuje Pierre Bourdieu. Jego zdaniem nie istnieją neutralne relacje językowe i każdy język nacechowany jest dynamiką społeczną, która istnieje pomiędzy jego użytkownikami¹². Zdarza się, że owe relacje stanowią element łączący większe grupy. Na przykład ortodoksyjni Żydzi używają wersji języka angielskiego odbiegającej od wersji standardowej jako kryterium przynależności¹³. Może to służyć zarówno zatajeniu informacji przed osobami spoza grupy, jak i jednoczesnemu podtrzymywaniu osobliwości języka. W innych przypadkach jednak użycie określonej wersji językowej czy rejestru językowego odzwierciedla hierarchie społeczne i służy podkreśleniu różnic pomiędzy poszczególnymi grupami. Przykłady takiej dynamiki można zauważyć wtedy, gdy przedstawiciele danej klasy społecznej zwracają się w sposób pogardliwy lub nacechowany obcością do przedstawicieli grupy znajdującej się niżej w hierarchii społecznej lub gdy członkowie uprzywilejowanej grupy etno-lingwistycznej zmieniają rejestr w komunikacji z odmiennymi rasowo lub kulturowo grupami¹⁴. Wówczas czynnikiem prowokującym zmianę rejestru bywa często nazwisko rodowe rozmówcy, sugerujące, że jest on imigrantem¹⁵.

Relacje symboliczne wpisane w każdą wymianę językową potęgują różnice płciowe, klasowe i rasowe, ponieważ standardy językowe określane były zawsze przez wykształconych, zamożnych i cieszących się autorytetem mężczyzn, którzy mogli sobie pozwolić na wszelakiego rodzaju sformułowania, nie ryzykując

11 Por. J. Shandler, 2004 i jego poglądy na temat ewolucji języków potocznych.

12 P. Bourdieu, J.B. Thompson, 2001: *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA, Harvard UP, s. 37–40.

13 Por. S. Benor, 2009 — problem kultury językowej ortodoksyjnych Żydów mieszkających w Stanach Zjednoczonych.

14 F. Fanon, 2008: *Black Skin, White Masks*. New York, Grove Press, s. 14.

15 N. Flores, J. Rosa, 2015: *Undoing Appropriateness: Raciolinguistic Ideologies and Language Diversity in Education*. „Harvard Educational Review”, vol. 85.2, s. 159–162.

oskarżeń o braki w wykształceniu. Często utrwalali oni obecne już w języku normy, ale zdarzały się również przypadki, kiedy podchodzili do kwestii standardu językowego w sposób bardziej swobodny. W owych przypadkach nie byli oskarżani o niepoprawne użycie języka, co spotkałoby zapewne użytkowników z niższych sfer społecznych, lecz przeciwnie — wychwalano ich za kreatywność językową¹⁶.

W wyniku procesów historycznych i zależności (post)kolonialnych użytkowników spanglish, portuñol i judeo-hiszpańskiego nigdy nie stanowili elity intelektualnej w swoich krajach. Postrzegani byli raczej jako językowi i kulturowi odmienicy, niepasujący do zdefiniowanego etnicznie i językowo wyobrażenia narodu¹⁷. Dlatego też narodzinom ich literatur towarzyszyć musiały doule literackie, osoby wykształcone i na tyle silne osobowościowo i kulturowo, by stać się „twarzami” wspomnianego parcia językowego, żeby podważać ustalony porządek i hierarchię utrwaloną w języku.

Doule literackie

Pojęcie *douli literackiej*, podobnie jak *parcia językowego*, zapożyczone zostało z literatury położniczej i określa osobę, która wspiera fizycznie i emocjonalnie kobietę rodzącą, jak również jej rodzinę. Nie zastępuje ona położnej, która ma odpowiednie wykształcenie medyczne, ale jest osobą doświadczoną w macierzyństwie i towarzyszy kobiecie podczas ciąży, porodu i porożu. W kontekście polskim praca douli propaguje ideę macierzyństwa bliskości i związana jest wyłącznie z położnictwem, niemniej jednak w Ameryce Północnej funkcjonują również doule paliatywne, które wspierają osoby umierające oraz ich bliskich w obliczu śmierci. Doule literackie przejmują rolę piastunek społeczności peryferyjnych: towarzyszą narodzinom literatur w językach, które do tej pory istniały jedynie w formie ustnej, oraz ułatwiają opiekę paliatywną dla społeczności, których języki wymierają.

Warty odnotowania jest fakt, że doulami literackimi w przeważającej większości są kobiety lub mężczyźni identyfikujący się ze środowiskami queer. William

16 P. Bourdieu, J.B. Thompson, 2001: *Language and Symbolic Power...*, s. 69.

17 Por. B. Anderson, 2006; G. Anzaldúa, 1999; G. Barrios, 2016; T. Harris, 2011 oraz O. Schwarzwald, 2004. Anderson szczegółowo opisuje procesy formowania się narodów wokół języków, Anzaldúa porusza zagadnienie poczucia przynależności narodowej osób posługujących się spanglish, Barrios zajmuje się problematyką przynależności narodowej pogranicza brazylijsko-urugwajskiego, a Harris oraz Schwarzwald analizują sytuację języka judeo-hiszpańskiego.

Labov dowodzi, że kobiety są dużo bardziej kreatywne językowo i częściej niż mężczyźni przejmują rolę rzecznika zmian lingwistycznych¹⁸. Poglądy Labova były wielokrotnie potwierdzane oraz uzupełniane teorią, że mężczyźni identyfikujący się ze środowiskiem queer również przejmują rolę tradycyjnie przypisywaną kobietom¹⁹. Taki stan rzeczy nie powinien jednak stanowić większego zaskoczenia, gdyż zarówno kobiety, jak i mężczyźni identyfikujący się ze środowiskiem queer często nie mieli dostępu do prestiżowych kręgów społecznych, o klarownych zależnościach hierarchicznych, odpowiedzialnych za ustalane warianty językowe. Wśród douli literackich, choć nie wszystkie są kobietami lub identyfikują się ze środowiskiem queer, grupa queer jest o wiele liczniej reprezentowana niż heteroseksualni mężczyźni cispłciowi. Zależność ta wymaga jednak dodatkowych badań naukowych, wykraczających poza cele niniejszego artykułu. W oparciu o wybrane przykłady działania douli literackiej i parcia językowego spróbuję zidentyfikować nurty ideologiczne, które mogły mieć wpływ na ich postawy w społecznościach odległych od siebie geograficznie przed ugruntowaniem się globalnego przepływu informacji, umożliwionego dzięki rozwojowi internetu pod koniec XX wieku.

Studium przypadków

Opisane zostaną tu zwięźle trzy przypadki języków peryferyjnych — spanglish, portuñol i judeo-hiszpańskiego — pod kątem ich socjolingwistycznego uplasowania względem wariantów dominujących. Kontekst ten pozwoli zrozumieć, w jaki sposób praca douli literackiej stanowi przykład opisanego parcia językowego. Biorąc pod uwagę ograniczenia objętościowe artykułu, opis każdego z przypadków przedstawia jedynie zarys szerszego zjawiska. Poszczególne przykłady nie stanowią ani wyczerpującej panoramy aktywności douli literackich, ani szczegółowego opisu wszystkich aspektów ich działalności. Tłumaczą natomiast, w jaki sposób metafory douli literackiej oraz parcia językowego mogą być stosowane w różnych kontekstach kulturowych.

18 W. Labov, 1990: *The Intersection of Sex and Social Class in the Course of Linguistic Change*. „Language Variation and Change”, vol. 2.2, s. 206.

19 Istnieje szeroka literatura na ten temat. S. Tagliamonte i A. D’Arcy (2009) potwierdzają badania W. Labova; A. Livia i K. Hall (1997) oraz W. Leap i T. Boellstorff (2004) prowadzą badania na temat różnic pomiędzy użyciem języka przez osoby utożsamiające się ze środowiskiem queer a osobami określającymi się jako cis i heteroseksualne; D. Robinson (2019) oraz B.J. Epstein i R. Gillett (2017) koncentrują się na różnicach kulturowych w przekładzie na języki używane w środowisku queer.

Opisanych w dalszej części pisarzy odgrywających rolę douli literackich łączy zdefiniowana przez Lisę Gauvin wyostrzona świadomość językowa (*sur-conscience linguistique*) oraz podrzędna pozycja ich wariantu w hierarchii językowej²⁰. Zależność ta została zauważona również przez innych badaczy²¹, chociaż nie zawsze opierają się oni na pracach Gauvin. Wyostrzona świadomość językowa autorów piszących w językach peryferyjnych świadczy o tym, że ich działalność literacka nie ma wyłącznie charakteru artystycznego, tak jak w przypadku pisarzy posługujących się językami standardowymi, lecz ma również wymiar polityczny i językotwórczy. Tworząc nową literaturę, jednocześnie proponują refleksję na temat peryferyjności ich języka w sposób zarówno metaforyczny, jak i dosłowny — poprzez wybór tematyki oraz tekstowych i paratekstowych wtrąceń o charakterze socjolingwistycznym.

Spanglish

Spanglish jest wariantem językowym utworzonym na bazie języków hiszpańskiego i angielskiego, rozpowszechnionym przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. Charakteryzuje się między innymi swobodnym przejściem z jednego kodu językowego do drugiego, zapożyczeniami leksykalnymi oraz językowymi kalkami homofonicznymi²². Spanglish posiada spójną wewnątrznie gramatykę, co sugeruje wysoki poziom znajomości zarówno języka angielskiego, jak i hiszpańskiego jego użytkowników²³.

Panuje przekonanie, że spanglish powstał w wyniku napływu do Stanów Zjednoczonych dużej liczby imigrantów z Ameryki Łacińskiej po II wojnie światowej. Istnieją również przypadki wcześniejszego użycia tego języka, obecne w prywatnej korespondencji z wieku XIX, chociaż publikacje w tym języku

20 L. Gauvin, 2000: *Langagement: L'écrivain et la langue au Québec*. Montreal, Éditions du Boréal, s. 8—9.

21 Na przykład B. López opisuje wyostrzoną świadomość językową urugwajskich pisarzy posługujących się portuñol, A. August-Zarębska koncentruje się na użyciu języka w celu wyrażenia tożsamości safardyjskiej, a L. Torres zajmuje się dwujęzycznością wśród ludności Latinx.

22 M. Fairclough, 2003: *El (denominado) Spanglish en Estados Unidos: polémicas y realidades*. „Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana”, vol. 1, s. 185—188; J. Rosa, 2019: *Looking like a Language, Sounding like a Race: Raciolinguistic Ideologies and the Learning of Latinidad*. New York, Oxford UP, s. 165.

23 A.C. Zentella, 2017: *Spanglish*. W: D.R. Vargas, N.R. Mirabal, L. La Fountain-Stokes, eds.: *Keywords for Latina/o Studies*. New York, New York UP, s. 209—210. Por. K. Becker, 1997; P. Muysken, 2000; S. Poplack, 1991; A. Toribio i E. Rubin, 1996 — rozważania dotyczące zmiany kodu językowego.

pojawiły się dopiero znacznie później²⁴. Pomimo wieloletniej tradycji spanglish był silnie piętnowany. Nauczyciele w Stanach Zjednoczonych rozpowszechniali mit, który głosił, że jakkolwiek wpływ języka hiszpańskiego na angielski dowodzi braku znajomości któregoś z nich, czemu później zaprzeczyły badania naukowe na ten temat²⁵. Również wpływowe osobistości z kręgu języka hiszpańskiego krytycznie wypowiadały się o spanglish, czego dowodzą cytaty zebrane przez Sylwię Betti:

„Spanglish nie jest ani dobry, ani zły, jest po prostu odrażający” — Octavio Paz, pisarz.

„Nie oszukujmy się, porozumiewanie się za pomocą tego instrumentu [spanglish] jest na niskim poziomie kulturowym [...] przekonanie, że ten zubożały system lingwistyczny ma jakąkolwiek przyszłość, oznacza kompletny brak pojęcia o rzeczywistości” — Manuel Alvar, filolog.

„Jedynie zmarginalizowani i niewykształceni latynosi posługują się spanglish: są analfabetami w jednym, jak i w drugim języku” — Roberto González Echevarría, filolog.

„ubogi i prosty emigrant starający się porozumiewać w spanglish używa go, ponieważ nie zna ani angielskiego, ani hiszpańskiego [...]. Spanglish jest wynikiem braku wiedzy” — Xosé Castro Roig, tłumacz²⁶.

Biorąc pod uwagę, że spanglish był piętnowany po obu stronach granicy, działalność wydawnicza i twórczość literacka, w której nie tylko dialogi, lecz także główna narracja były prowadzone w tym języku, nie należały do łatwych zadań.

Pierwszymi doułami literackimi języka spanglish byli Gloria Anzaldúa, Giannina Braschi, Susan Chávez-Silverman oraz Francisco Ibáñez Carrasco. Identyfikująca się ze środowiskiem queer filozofka chicana²⁷ Anzaldúa opublikowała swoją najbardziej znaną powieść *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* w 1987 roku. Właśnie z niej przytoczono cytat otwierający ten artykuł. Pocho-

24 R.W. Train, 2013: *Becoming Bilingual, Becoming Ourselves: Archival Memories of Spanglish in Early Californian Epistolary Texts*. „Hispania: A Journal Devoted to the Teaching of Spanish and Portuguese”, vol. 96.3; I. Stavans, 2000: *The Sounds of Spanglish*. W: Idem: *The Essential Ilan Stavans*. New York—London, Routledge, s. 29.

25 J. Rosa, 2019: *Looking like a Language, Sounding like a Race...*, s.125—133.

26 S. Betti, 2011: *El Spanglish En Los Estados Unidos: ¿Estrategia Expresiva Legítima?*. „Lenguas Modernas”, vol. 37, s. 43—44.

27 Przepis tłumacza: *chicano/chicana* określa osobę pochodzenia meksykańskiego urodzoną w Stanach Zjednoczonych.

dząca z Puertoryko Braschi jest autorką powieści w spanglish pod tytułem *Yo-Yo Boing!* wydanej w 1998 roku. Również identyfikująca się ze środowiskiem queer profesor Chávez-Silverman jest autorką zbioru opowiadań *Killer Crónicas: Bilingual Memories* z 2004 roku, a Ibáñez Carrasco jest chilijsko-kanadyjskim pisarzem i działaczem na rzecz praw środowisk queer. Literatura w spanglish nie ogranicza się tylko do powieści, lecz obejmuje również poezję, performance i piosenkę, między innymi autorstwa kubańsko-amerykańskiego poety Gustavo Péreza Firmaty²⁸.

Z wyjątkiem piosenki, która wdarła się w główny obieg kultury dzięki niezwykłej popularności takich artystów, jak: Ricky Martin, J Balvin, Shakira czy Luis Fonsi, działalność literacka w spanglish ma charakter polityczny i wydawana jest w niewielkich nakładach. Tematyka tych utworów skupia się głównie na trudnościach w przekazaniu rzeczywistości dwujęzycznej czytelnikowi jednojęzycznemu, poczuciu bezdomności i odszczepienia związanego z brakiem miejsca dla wyrazów tożsamości zarówno językowej, jak i etnicznej, odbiegającej od dominujących wyobrażeń narodu amerykańskiego, lub poczuciu bezradności w tłumaczeniu tożsamości jednostki²⁹.

Portuñol

Przypadek portuñol jest bardzo podobny do spanglish. Jest to również język kontaktowy złożony z dwóch elementów: języka portugalskiego i hiszpańskiego, rozpowszechniony na pograniczu brazylijskim. Małe wspólnoty mówiące tym językiem żyją na terenach przygranicznych (Chinellato Díaz), lecz większość jego najbardziej aktywnych użytkowników zamieszkuje północny Urugwaj i brazylijski stan Rio Grande do Sul³⁰. Genezy tego języka należy szukać w historii wskazanego regionu. Od czasów założenia Colonia del Sacramento (1680), pierwszej osady na terenach stanowiących dzisiejszy Urugwaj, język portugalski

28 Ilan Stavans opublikował szereg tłumaczeń na spanglish, niemniej jednak wielu językoznawców uważa, że język, którego używa, nie odzwierciedla naturalnego jego użycia. Na ten temat por. także: M. Cervantes Saavedra, I. Stavans R. Weil, 2018; M. Charron, 2004; A. Saint-Exupéry, I. Stavans, 2016; W. Shakespeare, I. Stavans, 2016; L. Torres, 2006; H. Cashman, 2005 oraz B. Bullock, A. Toribio, 2009.

29 Osobny problem stanowi przekład literatury w spanglish na inne języki niż hiszpański i angielski — por. R. Attig, 2019: *“Coco” and the Case of the Disappearing Spanglish: Negotiating Code-Switching in the English and Spanish Versions of Disney and Pixar’s Animated Film*. W: K. Bennett, R. Queiroz de Barros, eds.: *Hybrid Englishes and the Challenges of/for Translation: Identity, Mobility and Language Change*, Routledge.

30 F.G. Hensey, 1972: *The Sociolinguistics of the Brazilian-Uruguayan Border*. The Haue, Mouton & Co., s. 11—13.

zawsze współistniał z hiszpańskim³¹. W wyniku tej sytuacji języki te mieszały się przez stulecia na urugwajsko-brazylijskich terenach przygranicznych. Z uwagi na małe zaludnienie, żyzną glebę oraz bliskie sąsiedztwo innych portugalskojęzycznych osad północny Urugwaj zamieszkały był przez osadników portugalskojęzycznych od XIX wieku³². Podobnie jak w przypadku Stanów Zjednoczonych użytkownicy języka portugalskiego w Urugwaju postrzegani byli jako zagrożenie dla jedności narodowej. Państwo wprowadziło więc program edukacyjny promujący politykę jeden język — jeden naród³³. Pomimo wysiłków narzucenia hiszpańskiego jako jedyne języka w Urugwaju portuñol przetrwał i jest używany w tym regionie do dziś.

Prawdopodobnie ze względu na mniejszą liczebność wspólnoty mówiącej w portuñol i jej umiejscowienie geograficzne językowi temu poświęcono o wiele mniej uwagi niż spanglish. Niemniej jednak oba języki są marginalizowane. Pierwsza pozycja w portuñol pojawiła się na rynku wydawniczym już w 1975 roku, kiedy Saúl Ibargoyen opublikował zbiór opowiadań pod tytułem *Fronteras de Joaquim Coluna*³⁴. Na następny tytuł trzeba było czekać aż do 1992 roku, kiedy Wilson Bueno, brazylijski pisarz identyfikujący się ze środowiskiem queer, wydał *Mar Paraguayo*, pierwszą powieść w tym języku. Później dołączył również do tego grona Fabián Severo, który za powieść *Viralata* otrzymał urugwajską nagrodę Premio Nacional de Literatura, najwyższe jak dotąd wyróżnienie dla twórcy literatury w języku peryferyjnym w świecie iberyjskim³⁵.

Pisarze publikujący w portuñol zajmują się problematyką związaną ze złożoną tożsamością, poczuciem wykluczenia przez system edukacyjny i ze względu na położenie geograficzne oraz tematyką zaniedbania ze strony rządów po obu stronach granicy. W przeciwieństwie do spanglish portuñol jest ograniczony do terenów zamkniętych ludnościowo ze względu na brak nowych fal emigracyjnych. Nie jest więc możliwe wzbogacenie języka przez wkład doświadczenia migracyjnego nowych użytkowników języka.

31 V. Bertolotti et al., 2005: *Documentos para la historia del portugués en el Uruguay*. Facultad de humanidades y ciencias de la educación Universidad de la República, s. 11.

32 V. Bertolotti, M. Coll, 2014: *Retrato lingüístico del Uruguay. Un enfoque histórico*. Ed. comunicación, Facultad de información y. Montevideo, Universidad de la República, s. 63.

33 Ibidem, s. 25—26.

34 M.J. Fernández García, 2009: *Portuñol: From Border Language to Literary Language*. W: C.P. Amador Moreno, A. Nunes, eds.: *Representation of the Spoken Mode in Fiction: How Authors Write How People Talk*. New York, Edwin Mellen Press, s. 131; S. Ibargoyen Islas, 1975: *Fronteras de Joaquim Coluna*. Caracas, Monte Avila Editores.

35 Zarówno twórczość W. Bueno, jak i F. Severo została przetłumaczona na język angielski. Por. *Literaturę* na końcu artykułu.

Judeo-hispański

Język judeo-hispański³⁶ powstał w wyniku styczności języków kastylijskiego, portugalskiego, aragońskiego, katalońskiego i galicyjskiego, które towarzyszyły Żydom wygnanym z Hiszpanii i Portugalii w XV wieku, osiadłym na wschodnich terenach śródziemnomorskich³⁷. Pomimo tego, że judeo-hispański stanowił język Żydów sefardyjskich przez ponad 500 lat, rzadko był on zapisywany w formie, która odpowiadałaby wymowie obowiązującej w tych społecznościach. Postrzegany był jako język pospolity. Literatura rabiniczna czytana w społecznościach judeo-hispańskich była zapisywana albo w hebrajskim, albo aramejskim, a jej transkrypcje na judeo-hispański były oparte na kalkach językowych z tych języków³⁸. W latach późniejszych wpływ na judeo-hispański miał również francuski. Uznając judeo-hispański za język zacofany i prowincjonalny, Alliance Israélite Universelle, stowarzyszenie Żydów z siedzibą w Paryżu, zaczęło promować francuski jako język postępu, co zaowocowało częstymi zapożyczeniami z tego języka w wersji pisanej judeo-hispańskiego³⁹. Ustanowienie świeckiego państwa tureckiego miało również wpływ na rozwój tego języka, gdyż skłoniło Żydów zamieszkujących te tereny do przyjęcia języka oficjalnego nowego demokratycznego państwa i zaangażowania się w życie publiczne⁴⁰. Krótco potem znaczna część osób mówiących w judeo-hispańskim zginęła podczas zagłady Żydów w czasie II wojny światowej, a po wojnie wielu użytkowników tego języka wyjechało do Izraela, gdzie z kolei państwowy program rewitalizacji hebrajskiego przyczynił się do stopniowego wymarcia języka judeo-hispańskiego. Obecnie posługuje się nim mniej niż 10 000 użytkowników⁴¹. Dla osób wciąż nim mówiących judeo-hispański stanowi język używany jedynie w sferze prywatnej. W sferze publicznej tłumaczą oni swoje doświadczenie na hebrajski, turecki, bośniacki lub język innego kraju, w którym żyją i dzięki któremu mają dostęp do zatrudnienia, wykształcenia, opieki medycznej i usług.

36 Ladino to obecnie najczęściej spotykana nazwa języka Sefardyjczyków, jednak w literaturze fachowej pojawiają się również określenia judezmo, sefardyjski oraz judeo-hispański (preferowane w tym artykule). Zakres znaczeniowy tych określeń na gruncie polskim został opisany przez A. August-Zarębską (2009).

37 R. Attig, 2012: *Did the Sephardic Jews Speak Ladino?* „Bulletin of Spanish Studies”, vol. 89, s. 835.

38 Ibidem.

39 A. Rodrigue, 1990: *French Jews, Turkish Jews: the Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860—1925*. Bloomington, Indianapolis, Indiana UP, s. 85—86.

40 M. Saul, 1983: *The Mother Tongue of the Polyglot: Cosmopolitanism and Nationalism among the Sephardim of Istanbul*. „Anthropological Linguistics”, vol. 25.3, s. 343—345.

41 T. Harris, 2011: *The State of Ladino Today*. „European Judaism”, vol. 44, s. 58.

W obliczu perspektywy wymarcia judeo-hiszpańskiego Matilda Koén-Sarano, włosko-izraelska pisarka i rodowita użytkowniczka tego języka, rozpoczęła pracę polegającą na zebraniu baśni i legend przekazywanych w formie ustnej przez członków jej społeczności. Od lat 80. udało jej się spisać ich setki, wydając je w 24 tomach. Dodatkowo, Koén-Sarano stworzyła hebrajsko-judeo-hiszpański słownik i prowadziła audycje radiowe w judeo-hiszpańskim. Poza jej ogromnym wkładem w podtrzymanie judeo-hiszpańskiego zaledwie kilku innych autorów opublikowało książki w tym języku⁴².

Ten rodzaj twórczości zależy od innego rodzaju parcia językowego niż w przypadku uprzednio przywołanych języków peryferyjnych, w odniesieniu do których doule literackie towarzyszyły ruchowi skierowanemu przeciw normom wydawniczym, faworyzującym języki narodowe, by ułatwić narodziny form literackich w języku dotąd istniejącym w formie ustnej. Z kolei w przypadku judeo-hiszpańskiego Matilda Koén-Sarano oraz inni ważni, choć mniej płodni pisarze spisują tradycję ustną w ramach swego rodzaju opieki paliatywnej. Przygotowują oni materiał literacki, który wykorzysta wspólnota w celu przeżycia żałoby po wymarciu języka. Publikacje te pozwolą spadkobiercom tej społeczności mieć dostęp do doświadczenia zamkniętego w języku, kiedy ztraci on już swoje formy potoczne⁴³.

Kontekst ideologiczny

Spanglish, portuñol i judeo-hiszpański należą do grupy języków iberyjskich, ale trudno sobie wyobrazić języki bardziej od siebie oddalone geograficznie. Pomimo to we wszystkich trzech przypadkach pojawienie się języka literackiego odbyło się w przybliżonym czasie, bez wyraźnych wzajemnych wpływów, co skłania do pytań o przyczyny tego zjawiska. Związki przyczynowo-skutkowe byłyby oczywiście trudne do udowodnienia. W kontekście panujących w latach 70. i 80. teorii, ruchów społecznych i kierunków politycznych można pokusić się jednak o próbę ustalenia warunków sprzyjających powstaniu literatur w językach peryferyjnych.

42 Przeważającej większości publikacji Koén-Sarano towarzyszy ich hebrajskie tłumaczenie. Inni współcześni pisarze również publikują w judeo-hiszpańskim lub tłumaczą na ten język, chociaż nie tak intensywnie jak Koén-Sarano — por. M. Moscona, 2014; A. August-Zarębska, 2009. Część z nich, jak na przykład Yitzhak Navon and Moshe Shaul, skupiała się wokół nieistniejącego już czasopisma „Yerushalayim” (Santacruz) — por. również E. Martín-Ortega i A. August-Zarębska, 2017.

43 J. Shandler opisuje kwestię przekształceń jidysz w języku potocznym, jednak jego obserwacje można odnieść również do judeo-hiszpańskiego.

W drugiej połowie XX wieku badacze postkolonialni zaangażowali się w analizę struktur procesów kolonizacyjnych i zależności wewnątrz społeczeństw postkolonialnych. Jasno wyrazili stanowisko antykolonialne, buntując się przeciwko hierarchiom narzuconym przez ośrodki europejskie, postrzegane często jako szczyt wyrafinowania cywilizacyjnego, do którego aspirowały kolonie również w perspektywie językowej i komunikacyjnej⁴⁴. Panowało kolonialne przekonanie, że języki europejskie — używane w Europie zarówno w wersji mówionej, jak i literackiej — miały wyższość nad innymi językami. Krytycy tacy jak Frantz Fanon zaobserwowali, że jedynie osoby biegle posługujące się językami europejskimi były postrzegane przez elity rządzące jako prawowici członkowie społeczeństwa⁴⁵. Pomimo tego, że takie języki jak wolof czy fulani mogły być uważane przez ośrodki kolonialne za godne posiadania własnej literatury, to języki powstałe w wyniku procesów kolonizacyjnych⁴⁶ zostały potraktowane jako „języki ludzi niepiśmiennych”⁴⁷. Fanon potępia to podejście, uznając je za rasistowskie, i dowodzi, że przed pojawieniem się teorii postkolonialnych Europejczycy nie tylko nie kwestionowali tych poglądów, lecz nawet je świadomie upowszechniali. Badacze postkolonialni, uwypuklając narzucone struktury kolonialne w kontekście historycznym, stworzyli narzędzia analityczne umożliwiające doulom literackim refleksję na temat możliwości przekładu doświadczeń ich własnych społeczności na języki narodowe oparte na kolonialnej hierarchii zaliczającej spanglish, portuñol i judeo-hiszański do grupy języków ludzi niepiśmiennych. Od połowy lat 80. niektórzy członkowie tych wspólnot, jak np. cytowana już Anzaldúa, zaczęli dostrzegać, że to podejście pozbawiało ich możliwości zbudowania poczucia własnej wartości poprzez działalność literacką w ich własnej wersji językowej. Zaczęli domagać się akceptacji dla swoich społeczności, odrzucając możliwość tłumaczenia ich języka i tworząc w nim literaturę.

Duży wpływ na postrzeganie języków peryferyjnych miały również ruchy feministyczne oraz ruchy domagające się równouprawnienia dla środowisk

44 Na temat krytyki zależności pomiędzy językiem a ośrodkami władzy por. F. Fanon, 2008; E. Said, 1979; G.C. Spivak, 1985, a także B. Ashcroft, G. Griffiths i H. Tiffin, 2002; H.K. Bhabha, 2010.

45 F. Fanon, 2008: *Black Skin, White Masks...*, s. 2. Por. G. Spivak, 2005 oraz T. Reagan, 2019. Według Spivak język angielski, będąc przede wszystkim językiem globalnym, poprzez swoją naturę zaciera wszelkie niuanse międzykulturowe w procesie translacji. Natomiast Reagan twierdzi, że język nie może być postrzegany jako twór naturalny, gdyż stanowi konstrukt kreowany przez centrum władzy. Użytkownik języka musi przynależeć do elity rządzącej, by używać „prawidłowych” form językowych.

46 Fanon podaje przykład języka kreolskiego, ale podobne obserwacje mogą dotyczyć języków przytoczonych w tym artykule.

47 F. Fanon, 2008: *Black Skin, White Masks...*, s. 11.

queer. Proponowały one nową perspektywę, wprowadzając pojęcie performatywności płci. Pojęcie to, zaproponowane przez teoretyczkę kultury Judith Butler⁴⁸, kładzie nacisk na sposób kreowania płci w perspektywie społeczno-kulturowej poprzez jej nieustanne powtarzanie i odgrywanie ról wedle oczekiwań społecznych. Według Butler płęć nie stanowi cechy wrodzonej, a jedynie jest złożona z zachowań powtarzanych i odgrywanych przez jednostki w celu akceptacji społecznej. Opierając się na tej teorii, przedstawiciele queer studies wysunęli twierdzenie, że wyzwolenie z ograniczeń narzucanych przez społeczeństwo zależy nie od potwierdzenia oczekiwań społecznych związanych z płcią, lecz przeciwnie — od wyłamania się z ich norm⁴⁹.

Idee performatywności oraz wyzwolenia się z niej za pomocą transgresji można też zastosować w kontekście kształtowania się tożsamości narodowych i oczekiwań społecznych w kwestiach językowych. Podobnie jak oczekiwania związane z tożsamością płciową są określane przez społeczeństwo, a następnie naśladowane przez jednostki, tak oczekiwania lingwistyczne członków danego narodu są ustanowione przez centra władzy, propagowane za pomocą systemu edukacji publicznej, a następnie imitowane na poziomie jednostki. Niemniej jednak, podobnie jak w przypadku tożsamości związanej z płcią, nie jest to w żadnej mierze proces naturalny. Jednostka przystosowuje się z lęku przed wykluczeniem społecznym. Badacze feministyczni opierający się na teoriach Butler upowszechniają ideę, że wyzwolenie jednostki polega nie na konformizmie, lecz raczej na wyeliminowaniu oczekiwania dopasowania się. *Doyle* literackie, podobnie jak teoretycy queer studies, proponują odrzucenie performatywności, tyle że nie płci, lecz języka, i wyzwolenie się w ten sposób od społecznych oczekiwań związanych z poprawnością językową. Promują akceptację faktu, że są członkami wieloetnicznego i wielojęzycznego społeczeństwa, w którym istnieją.

48 Por. J. Butler, 1998: *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. „Theatre Journal”, vol. 40, no. 4; J. Butler, 2015: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York—London, Routledge.

49 Por. M. Warner, 2000; R. Conrad, 2014; J. Halberstam, 2011 oraz P. Preciado, 2018. Warner oraz Conrad są przeciwni konformizmowi środowisk queer i nawołują do odrzucenia norm patriarchalnych w celu osiągnięcia równouprawnienia. Halberstam skupia się na sztuce porażki w kontekście kultury queer, poprzez którą odrzucane są kapitalistyczne i patriarchalne normy definiujące sukces. Preciado, najprawdopodobniej najbardziej radykalny teoretyk queer studies, postuluje kompletne odrzucenie kategorii płci w celu skoncentrowania się na elementach ludzkich wspólnych dla wszystkich członków społeczeństwa.

Podsumowanie

Można by sądzić, że praca wykonywana przez doule literackie jest kolejnym wyrazem tożsamości osób określanych przez Gayatri Chakravorty Spivak jako podporządkowany Inny (*subaltern*). Według Spivak nie może on przemówić nie tylko dlatego, że jest osobą ciemieżoną, lecz przede wszystkim ponieważ nie jest w stanie uczestniczyć w dyskursie dominującym⁵⁰. Doule literackie są jednak całkowitym zaprzeczeniem takiej kategoryzacji. Osoba ciemieżona, będąca w stanie wyrazić się za pomocą dyskursu hegemonicznego, nie może być określona jako podporządkowany Inny⁵¹. Doule literackie przedstawione w tym artykule zostały wykształcone w tradycji zachodniej, uczestniczą w życiu publicznym w językach formalnych w krajach zamieszkania oraz znają zachodnie metodologie i teorie literackie. W procesie twórczym świadomie wykorzystują parcie językowe. Są one idealnymi kandydatkami do przejęcia roli autora/autorki wymienionej literatury mniejszościowej opisującego/opisującej doświadczenie peryferyjne w języku dominującym, a jednak świadomie to odrzucają. Nie można więc utożsamiać działalności literackiej w językach peryferyjnych z ograniczeniami dotyczącymi społeczności, które się nimi posługują. Doule literackie dokonują świadomego wyboru, odrzucając możliwość tłumaczenia na język dominujący, co stanowi gest mający na celu zatarcie krzywd wyrządzonych tym społecznościom oraz nadanie prestiżu językom o niepewnym statusie, narzuconym i stygmatyzowanym przez władzę elit. Doule literackie posługują się zachodnim dyskursem hegemonicznym i nie odrzucają jego tradycji. Przeciwnie, wykorzystują założenia teoretyczne istniejące w tej tradycji po to, by poprzez pisanie w języku peryferyjnym, w którym dyskurs hegemoniczny nigdy nie był wyrażany, wyzwolić się z ograniczeń nałożonych przez społeczeństwo. Przyjmują one założenia postkolonializmu i queer studies, należące do głównego nurtu intelektualnego, jednocześnie nawołując do emancypacji swojej kultury.

Przetłumaczył Wojciech Tokarz

50 Por. G. Spivak, 2001.

51 L. De Kock, 1992: *Interview with Gayatri Chakravorty Spivak: New Nation Writers Conference in South Africa*. „ARIEL: A Review of International English Literature”, vol. 23.3, s. 45–46.

Literatura

- Anderson B., 2006: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Revised ed. London, Verso.
- Anzaldúa G., 1999: *Borderlands/la Frontera: The New Mestiza*. San Francisco, Aunt Lute Books.
- Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H., 2002: *The Empire Writes Back. Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. 2nd ed. London, Routledge.
- Attig R., 2012: *Did the Sephardic Jews Speak Ladino?* „Bulletin of Spanish Studies”, vol. 89, s. 831—838.
- Attig R., 2019: *“Coco” and the Case of the Disappearing Spanglish: Negotiating Code-Switching in the English and Spanish Versions of Disney and Pixar’s Animated Film*. W: K. Bennett, R. Queiroz de Barros, eds.: *Hybrid Englishes and the Challenges of/for Translation: Identity, Mobility and Language Change*. Routledge, s. 151—162.
- August-Zarębska A., 2009: *Ladino czy judezmo? O językach Żydów sefardyjskich*. „Prace Filologiczne”, nr 59, s. 85—102.
- August-Zarębska A., 2017: *Contemporary Judeo-Spanish in its Rediscovery of the Past*. W: M. Şaul, J. Ignacio Hualde, eds.: *Sepharad as Imagined Community: Language, History and Religion from the Early Modern Period to the 21st Century*. New York, Peter Lang, s. 257—274.
- Barrios G., 2013: *Language Diversity and National Unity in the History of Uruguay*. W: J. del Valle, ed.: *A Political History of Spanish: The Making of a Language*. Cambridge, Cambridge UP, s. 197—211.
- Basalamah S., 2004: *Du droit à l’éthique du traducteur*. „TTR: traduction, terminologie, rédaction”, vol. 17, s. 67—88.
- Becker K.R., 1997: *Spanish/English Bilingual Codeswitching: A Syncretic Model*. „Bilingual Review”, vol. 22, s. 3—30.
- Bennett K., 2007: *Epistemicide! The Tale of a Predatory Discourse*. „The Translator”, vol. 13.2, s. 151—169.
- Benor S., 2009: *Do American Jews Speak a “Jewish Language”: A Model of Jewish Linguistic Distinctiveness*. „Jewish Quarterly Review”, vol. 99, s. 230—269.
- Bertolotti V. et al., 2005: *Documentos para la historia del portugués en el Uruguay*. Facultad de humanidades y ciencias de la educación Universidad de la República.
- Bertolotti V., Coll M., 2014: *Retrato lingüístico del Uruguay. Un enfoque histórico*. Ed. comunicación, Facultad de información y. Montevideo, Universidad de la República.
- Betti S., 2011: *El Spanglish En Los Estados Unidos: ¿Estrategia Expresiva Legítima?*. „Lenguas Modernas”, vol. 37, s. 33—53.

- Bhabha H.K., 2010: *The Location of Culture*. London, Routledge.
- Bourdieu P., Thompson J.B., 2001: *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA, Harvard UP.
- Braschi G., 2011: *Yo-yo boing!* Las Vegas, AmazonCrossing.
- Bueno W., 1992: *Mar paraguayo*. IlumiUras. Curitiba, Brazil, Secretaria do Estado da Cultura de Paraná.
- Bueno W., 2017: *Paraguayan Sea*. E. Moure, trans. Lebanon, NH, UP of New England.
- Bullock B.E., Toribio A.J., 2009: *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching*. Cambridge, Cambridge UP.
- Butler J., 1988: *Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory*. „Theatre Journal”, vol. 40, s. 900—911.
- Butler J., 2015: *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York—London, Routledge.
- Cashman H.R., 2005: *Book Review. Spanglish: The Making of a New American Language by Ilan Stavans*. „Chasqui”, vol. 34, s. 216—219.
- Cervantes Saavedra M., Stavans I., Weil R., 2018: *Don Quixote of La Mancha in Spanglish*. University Park, PA, Pennsylvania State UP.
- Charron M., 2004: *Don Quijote en espanglais: réflexions autour de la traduction d'Ilan Stavans*. „TTR: traduction, terminologie, rédaction”, vol. 17, s. 189—194.
- Chávez-Silverman S., 2004: *Killer Cronicas: Bilingual Memories*. Madison, University of Wisconsin Press.
- Ch'ien E. Nien-Ming, 2004: *Weird English*. Cambridge, Harvard UP.
- Chinellato Díaz A., 2016: *El portuñol en la frontera Venezuela-Brasil: contacto, actitudes e ideologías lingüísticas*. „Estudios de lingüística del español”, vol. 37.
- Conrad R., ed., 2014: *Against Equality: Queer Revolution, not Mere Inclusion*. Oakland, CA, AK Press.
- Cronin M., 2017: *Eco-Translation: Translation and Ecology in the Age of the Anthropocene*. London, Routledge.
- De Kock L., 1992: *Interview with Gayatri Chakravorty Spivak: New Nation Writers Conference in South Africa*. „ARIEL: A Review of International English Literature”, vol. 23.3, s. 29—47.
- Deleuze G., Guattari F., 1986: *Kafka: Towards a Minor Literature*. Minneapolis, MN, University of Minnesota Press.
- Deleuze G., Guattari F., Brinkley R., 1983: *What Is a Minor Literature?* „Mississippi Review”, vol. 11.3, s. 13—33.
- Epstein B.J., Gillett R., eds., 2017: *Queer in Translation*. Oxon, UK, Routledge.
- Fairclough M., 2003: *El (denominado) Spangish en Estados Unidos: polémicas y realidades*. „Revista Internacional de Lingüística Iberoamericana”, vol. 1, s. 185—204.

- Fanon F., 2008: *Black Skin, White Masks*. New York, Grove Press.
- Fernández García M.J., 2009: *Portuñol: From Border Language to Literary Language*. W: C.P. Amador Moreno, A. Nunes, eds.: *Representation of the Spoken Mode in Fiction: How Authors Write How People Talk*. New York, Edwin Mellen Press.
- Flores N., Rosa J., 2015: *Undoing Appropriateness: Raciolinguistic Ideologies and Language Diversity in Education*. „Harvard Educational Review”, vol. 85.2, s. 149—171.
- Flotow L. von, 1997: *Translation and Gender: Translating in the “Era of Feminism”*. Ottawa, University of Ottawa Press and St-Jerome.
- Gauvin L., 2000: *Langagement: L'écrivain et la langue au Québec*. Montreal, Éditions du Boréal.
- Glenn E.N., 2002: *Unequal Freedom: How Race and Gender Shaped American Citizenship and Labor*. Cambridge, MA, Harvard UP.
- Grutman R., 2006: *Refraction and Recognition: Literary Multilingualism in Translation*. „Target: International Journal of Translation Studies”, vol. 18, s. 17—47.
- Halberstam J., 2011: *The Queer Art of Failure*. Durham, NC, Duke UP.
- Harris T., 2011: *The State of Ladino Today*. „European Judaism”, vol. 44, s. 51—61.
- Hensey F.G., 1972: *The Sociolinguistics of the Brazilian-Uruguayan Border*. The Haue, Mouton & Co.
- Hochschild A.R., 2013: *So How's the Family? and Other Essays*. Berkeley—Los Angeles—London, University of California Press.
- Ibáñez Carrasco F., 2005: *Killing Me Softly: Morir Amando*. San Francisco, Suspect Thoughts Press.
- Ibargoyen Islas S., 1975: *Fronteras de Joaquim Coluna*. Caracas, Monte Avila Editores.
- Koén-Sarano M., 1986: *Kuentos del folklor de la famiya djudeo-espanyola*. Yerushaláyim, Kanah.
- Koén-Sarano M., 2011: *Curriculum Vitae*. Dostępne w Internecie: https://www.grijalvo.com/Matilda_Koen_Sarano/b_Matilda_curriculum_ingles.htm? [dostęp: 22.04.2022].
- Labov W., 1990: *The Intersection of Sex and Social Class in the Course of Linguistic Change*. „Language Variation and Change”, vol. 2.2, s. 205—254.
- Larkosh Ch., 2016: *Flows of Trans-Language: Translating Transgender in the Paraguayan Sea*. „TSQ: Transgender Studies Quarterly”, vol. 3.3—4, s. 552—568.
- Leap W.L., Boellstorff T., 2004: *Speaking in Queer Tongues: Globalization and Gay Language*. Urbana, IL, University of Illinois Press.
- Livia A., Hall K., 1997: *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality*. Oxford, Oxford UP.

- López B.V. de, 1993: *Lenguaje fronterizo en obras de autores uruguayos*. 2^a ed. Montevideo, Editorial Nordan-Comunidad.
- Martín-Ortega E., August-Zarębska A., 2017: *Poesía infantil sefardí: de la tradición oral a las canciones de cuna contemporáneas*. „Ocnos”, vol. 16.2, s. 50—59.
- Moscona M., 2014: *Tela de sevoya*. Barcelona, Acantilado.
- Muysken P., 2000: *Bilingual Speech: a Typology of Code-mixing*. Cambridge, Cambridge UP.
- Nixon D., 2009: “I Can’t Put a Smiley Face On”: *Working-Class Masculinity, Emotional Labour, and Service Work in the “New Economy”*. „Gender, Work and Organization”, vol. 16.3, s. 300—322.
- Papastergiadis N., 1997: *Tracing Hybridity in Theory*. W: P. Werbner, M. Tariq, eds.: *Debating Cultural Hybridity: Multi-Cultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London—New Jersey, Zed Books, s. 257—281.
- Pérez Firmat G., 1995: *Bilingual Blues*. Tempe, Arizona, Bilingual Press/Editorial Bilingüe.
- Poplack S., 1981: *Syntactic Structure and Social Function of Codeswitching*. W: R.P. Durán, ed.: *Latino Language and Communicative Behavior*. Norwood, Ablex, s. 169—184.
- Preciado P., 2018: *Countersexual Manifesto*. K.G. Dunn, trans. New York, Columbia UP.
- Reagan T., 2019: *Linguistic Legitimacy and Social Justice*. Cham, Palgrave Macmillan.
- Robinson D., 2001: *Who Translates?: Translator Subjectivities beyond Reason*. Albany, New York, State University of New York Press.
- Robinson D., 2019: *Transgender, Translation, Translingual Address*. New York, Bloomsbury.
- Rodrigue A., 1990: *French Jews, Turkish Jews: the Alliance Israélite Universelle and the Politics of Jewish Schooling in Turkey, 1860—1925*. Bloomington, Indianapolis, Indiana UP.
- Rosa J., 2019: *Looking like a Language, Sounding like a Race: Raciolinguistic Ideologies and the Learning of Latinidad*. New York, Oxford UP.
- Said E.W., 1979: *Orientalism*. 25 Anniv. ed. New York, Random House.
- Saint-Exupéry A. de, Stavans I., 2016: *El Little Príncipe*. Neckarsteinach, Germany, Edition Tintenfaß.
- Santacruz D., 2017: *Aki Yerushalayim, Oldest All-Ladino Magazine in the World Closes after 37 Years*. Dostępne w Internecie: <https://esefarad.com/?p=76257> [dostęp: 8.04.20200].
- Şaul M., 1983: *The Mother Tongue of the Polyglot: Cosmopolitanism and Nationalism among the Sephardim of Istanbul*. „Anthropological Linguistics”, vol. 25.3, s. 326—358.

- Schwarzwald O.R., 2004: *Judaico-Spanish Studies*. W: M. Goodman, J. Cohen, D. Sorkin, eds.: *The Oxford Handbook of Jewish Studies*. Oxford, New York, Oxford UP, s. 572—600.
- Severo F., 2015: *Viralata*. Montevideo, Rumbo Editorial.
- Severo F., 2019: *Night in the North: Poetry of the Border*. C. Eglin, L. and J. Lee Kercheval, trans. Latrobe, PA, Eulalia Books.
- Shakespeare W., Stavans I., 2016: *Hamlet, Translated into Spanglish*. Dostępne w Internecie: Literary Hub, <https://lithub.com/hamlet-translated-into-spanglish/> [dostęp: 8.04.2022].
- Shandler J., 2004: *Postvernacular Yiddish: Language as Performance Art*. „TDR (The Drama Review)”, vol. 48.1, s. 19—43.
- Simon S., 1996: *Gender and Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London—New York, Routledge.
- Simon S., 2006: *Translating Montreal: Episodes in the Life of a Divided City*. Montreal, McGill-Queens UP.
- Spivak G.Ch., 1985: *Three Women's Texts and a Critique of Imperialism*. „Critical Inquiry”, vol. 12, s. 243—261.
- Spivak G.Ch., 2001: *From A Critique of Postcolonial Reason*. W: V.B. Leitch et al., eds.: *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York, W.W. Norton & Co., s. 2197—2211.
- Spivak G., 2005: *Translating into English*. W: S. Bermann, M. Wood, eds.: *Nation, Language and the Ethics of Translation*. Princeton, NJ, Princeton UP, s. 93—110.
- Stavans I., 2000: *The Sounds of Spanglish*. W: Idem: *The Essential Ilan Stavans*. New York—London, Routledge, s. 26—40.
- Susam-Sarajeva S., 2002: A “Multilingual” and “International” Translation Studies? W: T. Hermans, ed.: *Cross-Cultural Transgressions. Research Models in Translation Studies*. Vol. 2: *Historical and Ideological Issues*. St. Jerome, Routledge, s. 193—207.
- Tagliamonte S.A., D'Arcy A., 2009: *Peaks Beyond Phonology: Adolescence, Incrementation, and Language Change*. „Language”, vol. 85.1, s. 58—108.
- Toribio A.J., Rubin E.J., 1996: *Code-Switching in Generative Grammar*. W: A. Roca, J.B. Jensen, eds.: *Spanish in Contact: Issues in Bilingualism*. Somerville, Cascadilla, s. 203—226.
- Torres L., 2005: *Don Quixote in Spanglish: traductore, traditore?* „Romance Quarterly”, vol. 52.4, s. 328—334.
- Torres L., 2007: *In the Contact Zone: Code-Switching Strategies by Latino/a Writers*. „MELUS”, vol. 32.1, s. 75—96.
- Train R.W., 2013: *Becoming Bilingual, Becoming Ourselves: Archival Memories of Spanglish in Early Californian Epistolary Texts*. „Hispania: A Journal Devoted to the Teaching of Spanish and Portuguese”, vol. 96.3, s. 438—439.

- Warner M., 2000: *The Trouble with Normal: Sex, Politics, and the Ethics of Queer Life*. Cambridge, Massachusetts, Harvard UP.
- Werbner P., Modood T., eds., 2015: *Debating Cultural Hybridity: Multicultural Identities and the Politics of Anti-Racism*. London, Zed Books.
- Zentella A.C., 2017: *Spanglish*. W: D.R. Vargas, N.R. Mirabal, L. La Fountain-Stokes, eds.: *Keywords for Latina/o Studies*. New York, New York UP, s. 209—212.

Remy Attig

**Przeciw tłumaczeniu:
rola douli literackich w narodzinach i śmierci
trzech literatur świata iberyjskiego**

STRESZCZENIE | Większość przedstawicieli języków peryferyjnych tłumaczy swoje doświadczenia na język literacki dominujący w określonej społeczności, niemniej jednak nie wszyscy ich użytkownicy podporządkowują się tej zasadzie. Artykuł przedstawia trzy przypadki języków związanych ze światem iberyjskim: spanglish, judeo-hiszpańskiego oraz portuñol, w których twórcy literaccy pełnią funkcję swoistych douli towarzyszących przyjsciu na świat lub wymieraniu języka. Idea douli wydaje się przeczyć możliwości przekładu tej literatury na języki należące do ich bazy. W artykule wysunięto również hipotezę, dlaczego odpowiedzialność za narodziny wersji literackich tych języków, wiążąca się z emocjonalnym obciążeniem w procesie ich legitymizacji, w sposób nieproporcjonalny spoczywa na barkach kobiet oraz przedstawicieli społeczności queer.

SŁOWA KLUCZOWE | języki peryferyjne, studia o translacji, spanglish, judeo-hiszpański, portuñol

Remy Attig

**Against Translation:
The Figure of the Literary Doula in the Birth and Death
of Three Hispanic Literatures**

SUMMARY | Speakers of minoritized languages have traditionally been required to translate their experience into the language of the larger society in which they live, but some people are resisting this obligation. This paper hypothesizes as to why linguistic labour, defined as the emotional burden of advocating for the legitimacy of a minoritized tongue, disproportionately falls on the shoulders of women and queer people and how these “literary doulas” in three Hispanic contexts have impacted their respective communities and opposed the idea of translating the minoritized experience into a dominant language.

KEYWORDS | minoritized languages, translation studies, spanglish, judeo-spanish, portuñol

REMY ATTIG | dr, prof. w Departamencie Języków i Kultur Świata na Bowling Green State University (Stany Zjednoczone). Jego zainteresowania naukowe koncentrują się głównie na twórczości literackiej w językach peryferyjnych w świecie hiszpańskojęzycznym oraz jej przekładzie. Autor artykułów, m.in.: *“Coco” and the Case of the Disappearing Spanglish: Negotiating Code-Switching in the English and Spanish Versions of Disney and Pixar’s Animated Film* (2019) oraz *Transnational Translation: Reflections on Translating from Judeo-Spanish and Spanglish* (2020).

WOJCIECH TOKARZ | dr, prof. i kierownik Departamentu Języków Nowożytnych na St. Francis Xavier University w Nowej Szkocji (Kanada); literaturoznawca, iberysta, latynoamerykanista, komparatysta. Autor książki *The Faces of Inclusion: Historical Fiction in Post-Dictatorship Argentina* (2012) oraz artykułów o problematyce związanej z reprezentacją ludności rdzennej w literaturze i kulturze argentyńskiej.